

ОСНОВНІ ТИПИ КЕРАМІКИ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XV — ПОЧАТКУ XVI ст.

На основі опублікованих типологій кераміки із залученням результатів нових або неопублікованих досліджень зроблено спробу визначити особливості основних типів пізньосередньовічної кераміки Середньої Наддніпряниці другої половини XV — початку XVI ст.

Період другої половини XV — початку XVI ст. є досить цікавим часом у розвитку пізньосередньовічної кераміки Середньої Наддніпряниці. Адже саме у той час відбувалися, хоча й поступові, проте суттєві зміни у розвитку провідної категорії гончарних виробів — горщиків. То був час трансформації традицій розвитку кераміки. С.О. Беляєва, проаналізувавши значну кількість південноруських пам'яток, зазначила, що у XV ст. сформувався новий тип кераміки, а протягом XIII—XIV ст. відбувалося лише нагромадження окремих ознак (Беляєва 1979, с. 40). З огляду на це згаданий період можна назвати перехідним у розвитку кераміки — від еволюції другої половини XIII — першої половини XV ст. до значних змін у принципах профілювання, особливостях формування стінок та інших ознаках у середині — наприкінці XVI ст. (імовірно, це можна пов'язати зі змінами у міському гончарному виробництві, адже з першої половини XVI ст. походять перші звістки про цехові об'єднання ремісників (Яковенко 2006, с. 170)). Слід зауважити, що період побутування типів кераміки, що розглядаються, не обмежується зазначеним відрізком часу, деякі з них з'явилися ще на початку XV ст., деякі продовжували побутувати до кінця XVI ст. Проте саме на вказаний хронологічний відрізок припадає зародження нових форм горщиків та елементів їх оздоблення.

Зауважимо, що цей період характеризується і суттєвими змінами у політичному та економічному житті: від відносного спокою та розвитку економічного і культурного життя другої третини XV ст. до розгрому Києва Менглі-Гіреєм у 1482 р. та подальшими майже щорічними набігами кримчаків (Івакін 1996, с. 94—104). Крім того, на зазначений період припадає ліквідація Київського удільного князівства і перехід Київщини у безпосереднє підпорядкування Віленській адміністрації.

Дослідники вже розглядали схеми розвитку гончарних виробів у пізньому середньовіччі. Зокрема, за класифікацією середньовічної ке-

раміки, розробленою Л.І. Виногородською за матеріалами розкопок у Новгороді-Сіверському, хронологічно зіставними з періодом, що розглядається, є горщики з профілюванням вінець кількох типів (період 3 — XV—XVI ст.): з відігнутими назовні короткими вінцями, дуже короткою шийкою; із потовщеними вінцями у вигляді козирка, що переходить у циліндричну шийку; зі злегка відігнутими назовні вінцями з незначним потовщенням із внутрішнього боку, край якого округлий; із вертикальними вінцями, що переходять у круте плічко з ребром. У декорі кераміки зазначеного періоду переважає орнамент у вигляді вдавлень паличкою по плічку (Виногородська 1988, с. 51—52, рис. 3). Аналогічні типи профілювання — валикоподібні, у вигляді козирка, дзьобоподібні — як найхарактерніші для XV—XVI ст. наведено і в узагальнювальній праці з археології доби українського козацтва (Виногородська 1997, с. 70). Окрему публікацію дослідниці присвячено трьом типам XIV — XV ст.: із потовщеним зовні вінчиком у вигляді козирка, із потовщеним зсередини вінчиком у вигляді трикутника та із виразним потовщенням із зовнішнього боку вінця, часто із пальцевими защипами по потовщенню (Виногородская 1990, с. 96—98, рис.).

У розробці Ю. Омельченка, І. Тесленко та Л. Чміль наголошено, що наддніпрянській кераміці кінця XV—XVI ст. властиві такі особливості: вінця мають ромбічне або прямокутне в розрізі потовщення, форма — овоїдна зі слабкопрофільованими плічками, основний елемент декору — рифлення по тулубу, іноді прокреслені лінії. До того самого періоду, за київськими матеріалами, авторами віднесено кераміку з ромбоподібними вінцями з пальцевими защипами (Омельченко, Тесленко, Чміль 1994, с. 14—15, рис. 3—6).

Нагромадження археологічних знахідок та збільшення кількості публікацій протягом останніх десятиліть дає змогу детальніше розглянути датування наддніпрянської кераміки другої половини XV — початку XVI ст.

У запропонованому нами огляді кераміки в основу виділення типів традиційно покладе-

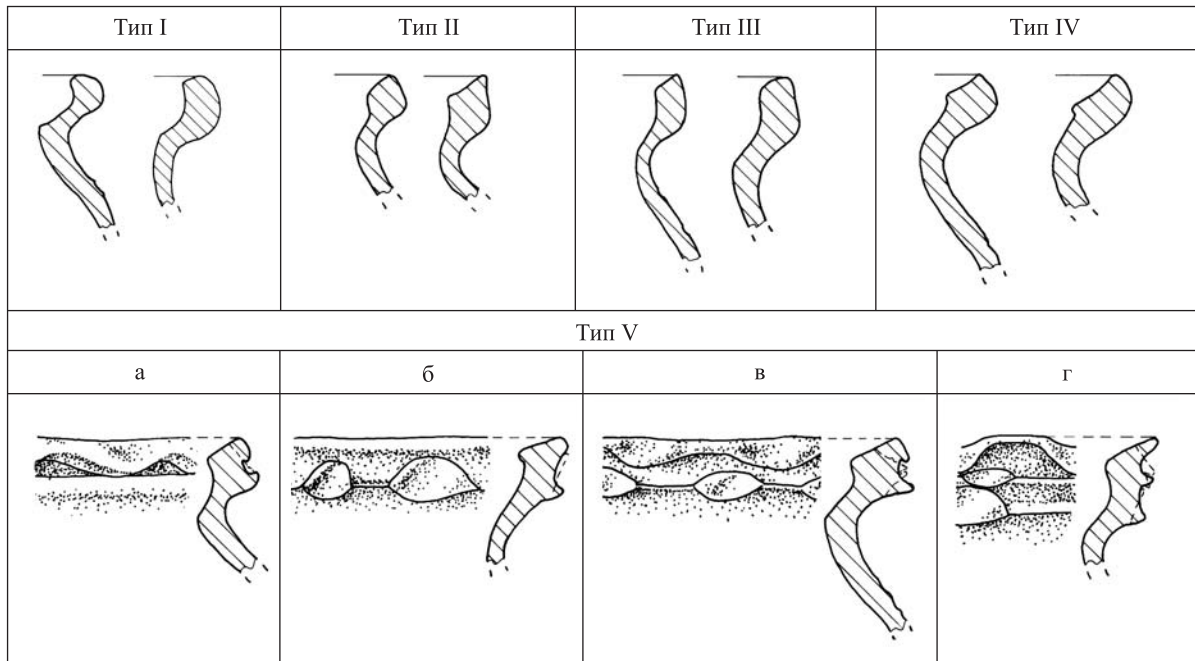

Рис. 1. Зразки найхарактерніших типів профілювання вінець другої половини XV — початку XVI ст.

но особливості профілювання вінець горщиків — найінформативнішої та найкраще представлені в археологічних комплексах категорії глиняних виробів. Запропоновані нами типи є найпоширенішими у багатьох досліджених комплексах*. Оскільки шари та об'єкти другої половини XV — початку XVI ст. до сьогодні є досить рідкісними і фіксуються переважно на території Києва, більшість залучених нами матеріалів походить із комплексів на території цього міста. На жаль, «закриті комплекси» зазначеного часу — рідкісне явище для доби пізнього середньовіччя, тому нами було залучено комплекси, що мають кількісно та якісно репрезентативний керамічний матеріал (табл. 1). Звісно, це не повний перелік серед усіх відомих на сьогодні об'єктів післямонгольського часу, проте вважаємо таку вибірку досить репрезентативною та можливою до застосування для формулювання попередніх висновків. Важливою хронологічною ознакою для датування є відсутність певних типів у ранніх комплексах та їх незначний відсоток серед кераміки з пізніших об'єктів.

Отже, за результатами попередніх досліджень, найхарактернішими для кераміки Середньої Наддніпрянщини періоду другої половини XV — початку XVI ст. є такі типи профілювання вінець (рис. 1).

* Наведений перелік опрацьованих комплексів не вичерпний. До уваги було взято знахідки із добре опублікованих комплексів та комплексів, з якими автору довелося працювати особисто.

Тип I: горщики з віncями, оформленими у вигляді масивного валика з виїмкою для покришки. Цей тип, добре відомий за результатами досліджень комплексів кінця XIV—XV ст. (табл. 1), зберігався як елемент вінця до XVI і навіть початку XVII ст. (Чміль 2007, с. 375, рис. 3). Посудини такого типу мають масивні відхилені назовні вінця валикоподібної форми із вираженою виїмкою на внутрішній поверхні. Виїмка, що у зазначений період мала досить великий внутрішній кут (понад 90°), слугувала для розташування на ній покришки. Перехід від виїмки до шийки часто різкий, у вигляді ребра. Товщина валика переважно у 1,5—2 рази більша за товщину шийки. Загальні пропорції оформлення верхньої частини таких посудин дають змогу припустити, що вони, ймовірно, стали прототипом підпрямокутних вінець (тип III).

Посудини цього типу виявлено майже в усіх розглянутих нами комплексах, окрім 3 (XIV—XV ст.), 10 та 12, датованих кінцем XV—XVI ст. (табл. 1), тобто є відносно більш ранніми та пізніми.

Кераміка цього типу широко представлена на пам'ятках Середньої Наддніпрянщини (Омельченко, Тесленко, Чміль 1994, с. 14—15, рис. 3—6; Виногородська 1997, с. 69—70, рис. 33). Л.В. Чміль вінця із цим типом профілювання відносить до XV ст. (Чміль 2001, с. 94—96), але звертає увагу на те, що у деяких комплексах цей тип побутовував значно довше (Чміль 2007, с. 375). Зауважимо лише, що, найімовірніше, з початку XVI ст. почався завершальний етап

розвитку цього типу горщиків, адже у більшості пізніших комплексів він трапляється досить рідко.

Аналогії кераміки цього типу, широко представлені у колекціях, зібраних під час досліджень різних пам'яток, мають переважно досить широкі межі датування. Наведемо стислий перелік цих комплексів: об'єкти XIV—XV ст., досліджені у Соکیلцях та на хуторі Половецькому (Кучера 1969, рис. 5—6), XIV—XV ст. — у м. Старокостянтинів Хмельницької обл. (Виногородська 2002, с. 107, рис. 3), XV—XVI ст. — у м. Остріг Рівненської обл. (Прищепя, Позіховський, Романчук, Чекурков 2005, с. 265, рис. 6). Дуже широко аналогії цього типу представлені в комплексах на території Польщі: у м. Варшава (XIV—XV ст.) (Kruppe 1967, гус. 40, 45), м. Каліш — XIV ст., м. Познань — кінець XIV—XV ст., м. Свече — XIV—XV ст., м. Солец — кінець XV ст., м. Кельце — друга половина XV ст. тощо (Kruppe 1968, гус. 7, 10, 14, 15). Подібна кераміка відома і в Білорусі, де її датовано XV ст. (Левко 1983, с. 81, рис. 18). У Молдові горщики з аналогічним профілюванням побутували досить тривалий час і трапляються в комплексах від XIV до XVI ст. (Абызова, Бърня, Нудельман 1982, с. 56—57, рис. 47; Spinei 2006, fig. 4—6).

Тун II: горщики із ромбоподібним профілюванням верхнього краю (рис. 1, 2). Вінець цього типу нагадують ромб, напрямом довшої вісі якого дещо відігнуто назовні, максимальна ширина у 1,5—3 рази більша за товщину шийки. Обриси вінець можуть мати як досить чіткі контури із виразним кутом, так і дещо заокруглені (Оногда 2006, с. 419—423). Спостереження за археологічними комплексами, зокрема колекцією кераміки з комплексу 17 (табл. 1), дають змогу поточнити хронологічні межі побутування виробів цього типу. Нижня межа появи цього типу кераміки, на нашу думку, сягає другої половини — останньої третини XV ст., верхня межа — середини XVI ст. Протягом XVI ст. горщики із ромбоподібним профілюванням продовжували побутувати, однак ромб став менш масивним, а в оздобленні посудин з'явилися елементи, характерні для декору надніпрянської кераміки XVI—XVII ст. (описка, горизонтальне рифлення по тулубу, покриття внутрішньої поверхні коричневою поливою тощо).

Горщики типу II зрідка трапляються в об'єктах XIV—XV ст., проте більш широко представлені в комплексах кінця XV — початку (середини) XVI ст. (табл. 1). Подібне профілювання вінець відоме за результатами розкопок закритих комплексів на о-ві Байда, датованих кінцем XV—XVI ст. (Іллінський 1993, с. 43, 49). Л. Чміль відносить таке профілювання до

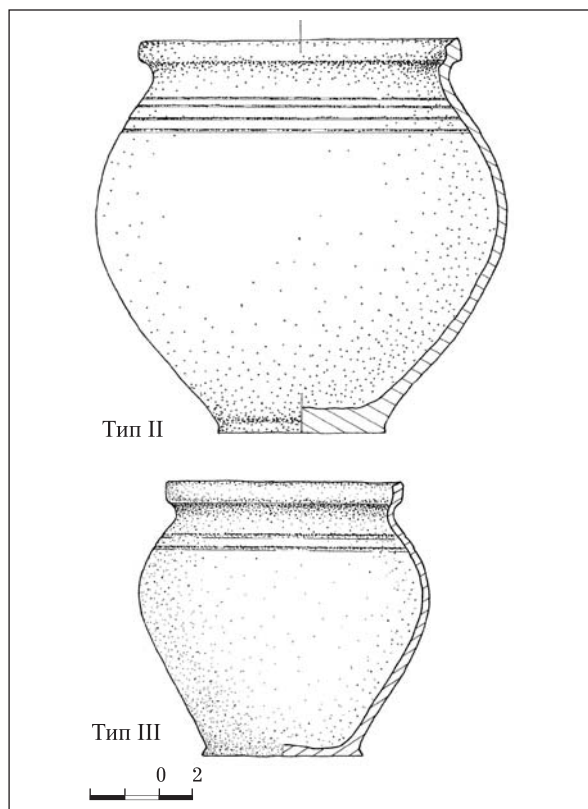

Рис. 2. Горщики з профілюванням вінець типів II та III (розкопки на території Старого Арсеналу в Києві під керівництвом Г.Ю. Івакіна)

XVI ст. (Чміль 2001, с. 94—96), однак наявність цього типу в багатьох раніших комплексах дає змогу наполягати на можливості датування часу появи цього типу дещо ранішим періодом, а саме — другою половиною XV ст.

Кераміка цього типу має аналогії у Польщі, зокрема, вона відома за результатами розкопок у м. Варшава (XV ст.) (Kruppe 1967, гус. 45), м. Познань (друга половина XV—XVI ст.), м. Шафляри (друга половина XIV — кінець XV ст.) (Kruppe 1968, гус. 16, 32). Подібне профілювання вінець горщиків у Молдові датовано XIV—XV ст. (Spinei 2006, fig. 4). Аналогії цього типу профілювання вінець горщиків відомі за результатами досліджень більш пізніх комплексів — кінця XV—XVII ст. — у Твері (Дашкова, Иванова, Хохлов 1996, рис. 8).

Тун III: горщики із підпрямокутним профілюванням вінець (рис. 1, 2). Верхня частина посудин цього типу у перерізі нагадує прямокутник, розташований майже паралельно відносно вертикальної вісі горщика, або ж дещо загнутий усередину, нижній зовнішній кут прямокутника трохи заокруглений. Внутрішній вигин прямокутника переходить під кутом у шийку, утворюючи виїмку. Товщина прямокутника у 1,5—2 рази більша за товщину шийки. Морфологічні особливості таких посудин дають змогу зро-

бити припущення, що вони є або різновидом, або результатом подальшого розвитку кераміки типу II. Горщики цього типу з'явилися в комплексах кінця XV ст., припинення їх побутування на сьогодні встановити важко, проте можемо припустити що з кінця XVI ст. на зміну їм прийшов добре відомий тип профілювання пізньосередньовічної і новочасної кераміки із прямими відігнутими назовні вінцями, що зламом переходять у плече.

Знахідки посудин типу III менш поширені, аніж типів I та II, й відомі насамперед за результатами розкопок об'єктів, датованих не раніше середини XV ст. (табл. 1).

Аналогічне оформлення вінець властиве посудинам, знайденим у ямі XV—XVI ст. у м. Острог (Прищепа, Позіховський, Романчук, Чекур-

ков 2005, с. 265, рис. 6). Подібне профілювання вінець притаманне деяким горщикам із Варшави, датованим XV ст. (Kruppe 1967, рис. 47), а також із Кракова (XV—XVI ст.) та м. Солець (Kruppe 1968, рис. 14, 16). У Молдові аналогії цього типу належать до XIV—XV ст. (Spinei 2006, fig. 6).

Tun IV: горщики із вінцями з профілем підтрикутно-валикоподібної форми. Особливістю профілювання верхньої частини посудин цього типу є майже пласка або дещо увігнута внутрішня поверхня, що переходить у шийку у вигляді незначного напливу. Внутрішня поверхня подібна до вінець із ромбоподібним профілюванням, однак зовнішня поверхня згладжена, майже пряма або трохи опукла, саме вінце відігнуте назовні. Час побутування типу IV за ана-

Таблиця 1. Пізньосередньовічні комплекси та основні типи кераміки

№ п/п	Місцезнаходження комплексу, рік розкопок	Тип пам'ятки	Хронологічні репери	Датування, століття	Репрезентативність типів (№ за табл. 1)				
					I	II	III	IV	V
1	Канів, гора Московка; 1948 (Фонд Юри, арк. 219)	Культурний шар	—	XIV—XVIII	+			+	+
2	Київ, Центральний ботанічний сад; 1971 (Чміль 2007, с. 372—378)	Гончарний комплекс (2 горни та глинище)	Монета Сигізмунда III (1608 р.) та солід Христини (1632—1654)	Початок XVII	+		+		
3	Біла Церква, Замкова гора; 1981 (Орлов 1981, с. 13—14, рис. 8)	Будівля	За порівняльною характеристикою керамічного матеріалу і стратиграфії	XIV—XV		+			+
4	Київ, вул. Андріївська, 7/9; 1984 (Івакін 1996, с. 143—146)	Могильник	Скарб пражських грошів (початок XV ст.)?	XIV—XV	+	+			
5	Переяслав, посад старого міста (Нариси ... 2007, с. 164)	Культурний шар	—	Друга половина XIII—XV	+			+	
6	Новгород-Сіверський, типологія Л.І. Виногородської (Виногородська 1998, с. 51—52; Виногородская 1990, с. 96—99)	Комплекс об'єктів	За порівняльною характеристикою археологічного матеріалу і стратиграфії	—	+				+
7	Київ, церква Феодосія Печерського; 1986—1988 (Балакін, Загребельний 1997, с. 102—106)	Могильник	Литовський денарій типу «коломна-погонь»	XIV—XVI	+	+			
8	Київ, вул. Сагайдачного, 18; 1991 (Івакін, Козубовський, Герасімов, Чекановський, Чміль 1993, с. 14)	Житло	Стратиграфія	Кінець XV—XVI	+	+	+		+
9	Київ, Києво-Печерська лавра, поблизу корпусу № 68; 1991 (Сиром'ятников, Балакін 1993, с. 131—133)	Споруди (2)	За порівняльною характеристикою керамічного матеріалу і стратиграфії	XVI	+	+	+	+	+

логіями доцільно віднести до останньої третини XV—XVI ст.

З-поміж наддніпрянських комплексів горщики типу IV представлені лише у п'яти із розглянутих нами комплексів (табл. 1), більшість із яких датовано кінцем XV—XVI ст. Таке профілювання вінець досить детально описано у працях Л.І. Виногородської, зокрема, за матеріалами Новгород-Сіверського їх віднесено до XV — початку XVI ст. (Виногородська 1988, с. 52, рис. 3).

Аналогії типу IV відомі за матеріалами поселення Гори в Білорусі, де їх датовано у межах XV—XVI ст. (Левко 1992, табл. 4). На території Польщі подібне профілювання трапляється рідко, зокрема у м. Вілянув (XIV ст.) (Кгурре 1968, гус. 32). Принцип оформлення верхньої частини горщиків дещо нагадує досить поширений у Росії так званий трикутний

тип вінець червоноглиняної кераміки, властивий виробам кінця XIV—XV ст. (Бойцов 1991, с. 33—40, рис. 1), хоча особливості переходу від вінець до шийки московської кераміки (по майже прямій лінії, вертикально, або із незначним відхиленням назовні) відмінні від описуваного нами типу.

Тип V: горщики із масивними вінцями, зовнішню поверхню яких оформлено у вигляді защипів. Цей тип оформлення верхньої частини посудин є досить варіативним: защипи можуть бути розташовані як по верхньому, так і нижньому краях, або ж обабіч вінець, інколи навіть у три ряди. Крім того, їх взаєморозташування може бути чітко ритмічним або хаотичним, із різними відстанями та розмірами елементів оздоблення. Зауважимо, що для зазначеного періоду характерними рисами є масивність вінця із защипами, наявність виїмки для покришки

Закінчення табл. 1

№ п/п	Місцезнаходження комплексу, рік розкопок	Тип пам'ятки	Хронологічні репери	Датування, століття	Репрезентативність типів (№ за табл. 1)				
					I	II	III	IV	V
10	Чернігів, територія «окольного граду» (р-н сучасної Алеї Героїв); 1992 (Новик 2001, с. 76—79)	—	За порівняльною характеристикою керамічного матеріалу і стратиграфії	Кінець XV—XVI ст.		+		+	
11	Київ, Братський монастир; 1994 (Сагайдак, Тимошук, Башкатов 1995, с. 35—38)	Будівля	Кахлі «мискового» типу, особливості кухонної кераміки, залізний навісний замок	XVI	+	+			+
12	Київ, Михайлівський Золотоверхий монастир; 1997 (Чміль 1998, с. 189—193)	Будівля, яма	Литовський півгріш Сигізмунда II Августа (1548)	XVI		+	+		+
13	Канівський р-н, колишнє с. Монастирьок; 1997 (Виногородська 1998, с. 131—138, рис. 3—4)	Культурний шар	Стратиграфія	XV—XVI	+				+
14	Київ, літописне ур. Угорське та Аскольдова могила; 2000 (Мовчан, Боровський, Писаренко, Гончар, Ієвлев, Архипова 2001, с. 168—171)	Житло	За порівняльною характеристикою керамічного матеріалу і стратиграфії	XIV—XV	+	+			
15	Київ, Києво-Печерська лавра, поблизу корпусу № 4; 2002 (Балакін 2004, с. 63—70)	Яма	Те саме	Друга половина XV	+		+		+
16	Черкаси, вул. Смілянська, 2; 2002 (Куштан 2004, с. 19—22)	Будівлі та ями	» »	XIV—XV	+				+
17	Київ, Старий арсенал (колишня територія Вознесенського монастиря); 2005	Будівля	Литовські денарії Олександра Ягеллона, монета карбування Менглі-Гірея, шахові фігурки та ін.	Кінець XV — початок XVI	+	+	+	+	+

та лаконічність декору загалом (крім защипів, посудини або не мають іншого оздоблення, або додатково оздоблені лінійним чи хвилястим лаконічним орнаментом по плечу). Вінця типу V мають потовщену основу, що нагадує типи II та III. Проте їх було виділено в окремий тип, оскільки ця основа досить різноманітна, тому часто важко визначити, має вона ромбічні, підпрямокутні чи підтрикутні обриси. Наявність особливого пластичного декорування по зовнішній поверхні та виїмки під покриття на внутрішній поверхні вінця дали підстави для виділення їх в окремий тип.

Вважається, що защипи з'явилися в XV ст. (Омельченко, Тесленко, Чміль 1994, с. 15), а Л.І. Виногородська датує їх появу XIV—XV ст. (Виногородская 1990, с. 98). Цей тип відомий за результатами розкопок багатьох комплексів, датованих як XIV—XV, так і XV—XVI ст., проте, на нашу думку, час найбільшого поширення цього типу припадає саме на другу половину XV — початок XVI ст. У пізніший час таке оформлення вінця не припинило свого побутування, навпаки, еволюціонувало у дуже поширений протягом другої половини XVI — початку XVIII ст. різновид оздоблення. Однак защипи більш пізнього часу значно витонченіші, ритмічніші, крім того, змінилися пропорції вінця: основа стала набагато тоншою, зникла виїмка по внутрішньому краю, додано інші типи оздоблення (описка, штампований орнамент, димлення поверхні посудин тощо).

Горщики типу V досить широко представлені у багатьох пізньосередньовічних комплексах на теренах Середньої Наддніпряни (табл. 1).

Таблиця 2. Співвідношення типів профілювання вінця на прикладі керамічного комплексу будівлі кінця XV — початку XVI ст. на території Вознесенського монастиря

Тип	Кількість вінця			%
	неполив'яних	полив'яних	усього	
I	15	4	19	16,2
II	33	7	40	34,2
III	6	—	6	5,1
IV	13	2	15	12,8
V, защипи:				
по верхньому краю;	—	2	2	1,7
по нижньому краю;	7	5	12	10,2
по верхньому та нижньому краях;	2	12	14	12
у три ряди	—	1	1	0,8
Інше	7	1	8	6,8
У с ь о г о	83	34	117	100

Аналогії цього типу представлені у польських матеріалах: м. Серадз (перша половина XV ст.), м. Могіла (XIV—XV ст.) (Gruppe 1968, гус. 13, 36). У Молдові подібне профілювання вінця датовано XIV—XV ст. (Spinei 2006, fig. 6)

У цьому огляді не присвячено уваги поодиноким зразкам посудин, як-от із вінцями, що мають підквадратний профіль та виїмку по верхньому краю, вінцями із підтрикутним тонким валикоподібним профілем та загостреним верхнім краєм тощо. Подібні знахідки досить нечисленні й представлені у небагатьох комплексах, тому в подальшому потребуватимуть окремого розгляду.

Колір посудин зазначених типів кераміки представлено різними відтінками сірого, а також білоглиняними посудинами. Тісто здебільшого досить пісне, із додаванням річкового піску, зрідка — жорстви, вапняку тощо. У випадку збереженості повного профілю горщики характеризуються конічною або овоїдною формою з округлими плавними плічками. На сьогодні не можливо встановити, наскільки наявність полив'яних виробів може слугувати датувальною ознакою, адже всі основні типи посудин трапляються як без поливи, так і з поливою (знахідки комплексу 17, табл. 2). Єдиною спільною особливістю є переважання у зазначений період поливи різних відтінків зеленого кольору та покриття нею лише внутрішньої поверхні. Поширення жовто-коричневої поливи припадає на дещо пізніший час — XVI—XVII ст. (Виногородская 1998, с. 59).

Отже, основні типи профілювання вінця мали досить широкі хронологічні межі, тому визначальним під час датування комплексів другої половини XV — початку XVI ст. має бути максимальна репрезентативність посудин різних типів. Яскравим прикладом такого комплексу є колекція кераміки із заповнення об'єкта, датованого монетами кінця XV — початку XVI ст. Об'єкт досліджено в 2005 р. на території Старого Арсеналу в Києві (колишній Вознесенський монастир) під керівництвом Г.Ю. Івакіна (табл. 1, комплекс 17). У комплексі представлені всі описані нами типи. Найчисленніша група знахідок — горщики типу II із ромбоподібним профілюванням вінця та типу V — із защипами на основі масивного вінця (найбільше — вінця із защипами по нижньому та верхньому краях вінця). Досить добре репрезентовані вінця типів I та IV, найменше знайдено виробів типу III (табл. 2). Майже всі посудини виготовлено з білого, світло-сірого або сірого тіста із домішкою піску. Неполив'яних посудин майже у 2,5 рази більше, ніж полив'яних, вкритих по внутрішній поверхні поливою різних відтінків зеленого кольору.

Отже, для періоду другої половини XV — початку XVI ст. найбільш характерне валикоподібне та масивне із зашипами профілювання вінець (типи I та V). У той час також формувалися нові тенденції в оздобленні верхніх частин горщиків, виокремлених нами в умовні типи II—IV. Із запропонованих до виокремлення типів найширші межі побутування має кераміка із вінцями типів I та V — від початку XV і до початку XVII ст. Кераміка типів II та IV представлена у пізніших комплексах — від середини XV ст., а типу III — не раніше кінця XV ст. Час припинення побутування цих типів точно визначити неможливо. Найімовірніше, типи II та III продовжували побутовувати щонайменше до середини XVI ст. (Чміль 1998, с. 190). Час припинення побутування типу IV визначити важко, оскільки подібні знахідки нечисленні.

На користь запропонованих хронологічних меж та набору властивих для зазначеного часу типів вінець свідчать і набори знахідок форм із відносно чітко датованих комплексів більш раннього та пізнього часу. Наприклад, першою половиною XV ст. датовано комплекс (яма), досліджений на Десятинному провулку в Києві (датування за знахідками празького гроша Вацлава IV (1378—1419), литовського денарія типу «колонна — спис із хрестом», який більшість сучасних дослідників відносить до карбування Вітовта (1392—1430), а також залізного ключа, верхньою межею побутування якого є середина XV ст., за типологією Б. Колчина). У керамічній колекції представлені фрагменти вінець горщиків із профілюванням, віднесеним нами до типу I, тоді як типи II—V у ньому відсутні (Харламов, Сыромятников 1995, с. 131—142, табл. 2—3). Що ж до пізнішого часу, то на тлі поступового зникнення різних типів масивних вінець, загально визнаною вважається поява з кінця XVI ст. нового типу горщика — із прямими, ледве відігнутими назовні вінцями, з невеликим виступом посередині (Виногородська 1988, с. 52, рис. 3; Виногородська 1997, с. 70; Чміль 2001, с. 94—96; Омельченко, Тесленко, Чміль 1994, с. 18—19).

Хоча час існування описаних типів горщиків не обмежувався лише зазначеним періодом, а був дещо довшим для кожного із них, для розгляду було обрано період саме другої половини XV — початку XVI ст., оскільки типологічно він є перехідним у розвитку кераміки: від дав-

ньоруської традиції до формування особливостей української кераміки Нового часу, про що йшлося на початку публікації. Крім того, напевно чи був однаковим час використання певних груп кераміки у різних регіонах. Слід також зазначити, що тривалість побутування посуду могла різнитися. Кераміка могла бути у вжитку як досить довгий час, так і навпаки, адже під час певних катаклізмів (розгроми Києва 1416 та 1482 рр., набіги кочовиків початку XVI ст. тощо) більшість кераміки знищували, а відродження життя, побудова нових жител спонукали до виробництва нової кераміки та пошуку нових форм.

Значний інтерес становлять аналогії виробів із інших регіонів. Найбільше їх представлено у Польщі та Молдові, дещо менше — у Білорусі. Суттєвий вплив західних регіонів на розвиток західноукраїнської кераміки вже було відзначено дослідниками (Гупало 1993, с. 21). Кераміка північно-східних регіонів дає незначну кількість паралелей, причому переважно вони стосуються типу IV, хоча й ця аналогія до певної міри є умовною, адже з XV ст. панівним типом російської кераміки став підтрикутний вертикально-загострений профіль вінця (червоноглиняна кераміка) (Коваль 1996, с. 103—133, рис. 8—9; Чернов 1991, с. 50—54; Чернов 1992, с. 151—153, рис. 11—12). Для білоглиняної ж кераміки властиве валикоподібне вінце, проте, на відміну від кераміки Середньої Наддніпрянщини, воно не відігнуте назовні й не має заглиблення по внутрішньому краю. Литовська кераміка значною мірою подібна лише до своєрідної (за М.П. Кучерою) групи кераміки XIV—XV ст. (Mekas, Zalnieras 2005, pav. 2, 5—7, 9—11, 13—14, 17—18, 20; Вайткунскене 1988, с. 169—170, рис. 3; Центр ... рис.: latrina-11.jpg, buit-keram-9.jpg). Загалом дослідження шляхів культурних взаємовпливів потребує більш детального вивчення. Проте вже сьогодні можна припустити, що в розвитку кераміки зберігалися місцеві традиції, і разом з тим були тенденції до взаємовпливу із західними та східними регіонами (за аналогіями, у зазначений період переважав західний напрямок).

За умови подальшого накопичення знахідок запропонована схема може уточнюватись і вдосконалюватись і, зрештою, стати елементом хронологічної шкали для пізньосередньовічних археологічних комплексів.

Абызова Е.Н., Бырня П.П., Нудельман А.А. Древности Старого Орхья. Молдавский период. — Кишинев, 1982.

Балакін С.А. Комплекс XIV—XV ст. з території господарського подвір'я Києво-Печерської Лаври // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — К., 2004. — Вип. 13. — С. 63—71.

Балакін С.А., Загребельний О. Дослідження церкви Феодосія Печерського // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — К., 1997. — Вип. 6. — С. 102—106.

- Беляева С.О.* Про основні принципи датування південноруських пам'яток другої половини XIII—XIV ст. // *Археологія*. — 1979. — № 31. — С. 36—45.
- Бойцов И.А.* Московская красноглиняная керамика XIV — начала XVI вв. и возникновение Гончарной слободы в Москве // *Московская керамика: новые данные по хронологии*. — М., 1991. — С. 33—40.
- Вайткунскене Л.* Культовые места — «алкветес» в могильнике Пагрибис Шилальского района // *Древности Литвы и Белоруссии*. — Вильнюс, 1988. — С. 167—174.
- Виноградська Л.І.* До питання про хронологію середньовічної кераміки з Новгород-Сіверського // *Археологія*. — 1988. — № 61. — С. 47—57.
- Виноградская Л.И.* Некоторые типы керамики Чернигово-Сиверской земли второй половины XIII—XV в. // *Проблемы археологии Южной Руси: Материалы истор.-археол. семинара «Чернигов и его округа в IX—XIII вв.» (Чернигов, 26—28 сент. 1988 г.)*. — К., 1990. — С. 96—99.
- Виноградська Л.І.* Керамічний посуд. Кахлі // *Археологія доби українського козацтва XVI—XVIII ст.* — К., 1997. — Розд. 3, §1. — С. 69—73.
- Виноградская Л.И.* Поливная керамика на Украине XIII—XVIII вв. (постановка проблемы) // *Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X—XVIII вв. по материалам поливной керамики: Тез. докл. науч. конф., Ялта, 25—29 мая 1998 г.* — Симферополь, 1998. — С. 58—60.
- Виноградська Л.І.* Нові дані про розкопки у Трахтемирівському заповіднику у 1997 році // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. — К., 1998. — Вип. 7. — С. 131—138.
- Виноградська Л.І.* Розвідувальні археологічні роботи у м. Старокостянтинів в 2001 році // *АВУ 2000—2001 рр.* — К., 2002. — С. 105—108.
- Гупало В.Д.* Средневековая керамика Запада Украины (конец VIII — XV вв.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — К., 1993.
- Дашкова И.А., Иванова А.Б., Хохлов А.Н.* О некоторых комплексах конца XIV—XV вв. из раскопа у церкви Св. Катерины в Твери // *Тверь, Тверская земля и сопредельные территории в эпоху средневековья*. — Тверь, 1996. — Вып. 1. — С. 189—198.
- Івакін Г.Ю.* Историчний розвиток Києва XIII — середини XVI ст. — К., 1996.
- Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Герасімов Д.М., Чекановський А.А., Чміль Л.В.* Дослідження по вул. Сагайдачного в Києві у 1991 році // *АДУ 1991 року*. — Луцьк, 1993. — С. 37, 146.
- Іллінський В.* Про роботи на о. Байді // *Археологічні дослідження пам'яток українського козацтва*. — К., 1993. — Вип. 2. — С. 43, 47—50.
- Коваль Ю.В.* Керамика Ростиславля Рязанского: вопросы хронологии // *Труды музея истории Москвы. Археологические памятники Москвы и Подмосковья*. — М., 1996. — Вып. 9. — С. 103—133.
- Кучера М.П.* Про одну групу середньовічної кераміки // *Слов'яно-руські старожитності*. — К., 1969. — С. 174—181.
- Куштан Д.* Нові дослідження посаду Черкаського замку // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. — К., 2004. — Вип. 13. — С. 19—22.
- Левко О.Н.* Профилировка и орнаментика керамики XII—XV вв. Северо-Восточной Белоруссии // *Древнерусское государство и славяне*. — Минск, 1983. — С. 79—81.
- Левко О.Н.* Средневековое гончарство северо-восточной Белоруссии. — Минск, 1992.
- Мовчан І.І., Боровський Я.С., Писаренко Ю.Г., Гончар В.М., Ієвлев М.М., Архіпова Є.І.* Розкопки Старокиївської експедиції на Печерську у 2000 р. // *АВУ 1999—2000 рр.* — К., 2001. — С. 168—171.
- Новик Т.* Археологічні дослідження пізньосередньовічної споруди в Чернігові // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. — Луганськ, 2001. — Вип. 10. — С. 76—79.
- Омельченко Ю.А., Тесленко І.Б., Чміль Л.В.* Українська наддніпрянська кераміка XIV—XVIII ст. (Методичні рекомендації). — К., 1994.
- Оногда О.В.* Про один тип пізньосередньовічної кераміки // *Могилянські читання 2005: Зб. наук. праць*. — К.: Нац. Києво-Печер. істор.-культ. заповідник, 2006. — С. 419—424.
- Орлов Р.С.* Отчет о работе Белоцерковской экспедиции в 1981 г. — *Наук. архів ІА НАНУ*. — 1981/27.
- Прищепя Б.А., Позіховський О.Л., Романчук О.М., Чекурков В.С.* Розкопки на території костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії в м. Острозі Рівненської обл. // *Археологічні дослідження в Україні 2003—2004 рр.* — К., 2005. — С. 262—265.
- Сагайдак М., Тимошук В., Башкатов Ю.* Археологічні дослідження на території Братського монастиря в м. Києві // *Дослідження археологічних пам'яток українського козацтва*. — К., 1995. — Вип. 4. — С. 35—38.
- Сиром'ятников О.К., Балакін С.А.* Пізньосередньовічна українська кераміка з Києво-Печерської Лаври // *Археологічні дослідження пам'яток українського козацтва: Зб. наук. ст.* — К., 1993. — Вип. 2. — С. 129—133.
- Харламов В.А., Сыром'ятников А.К.* Археологический комплекс XV в. из раскопок на Старокиевской горе // *Архитектурно-археологические исследования в Киеве та Києво-Печерській Лаврі*. — К., 1995. — С. 131—142.

- Чернов С.З. К хронологии московской керамики конца XV—XVI вв. // Московская керамика: новые данные по хронологии. — М., 1991. — С. 50—58.
- Чернов С.З. Новые материалы по хронологии Московской керамики второй половины XIII—XV вв. из раскопок в районе древнего Радонежа // Древнерусская керамика. — М., 1992. — С. 142—169.
- Чміль Л.В. Гончарний комплекс початку XVII ст. з фондів Музею історії міста Києва // Могилянські читання 2006: Зб. наук. праць. — К., 2007. — Ч. 1. — С. 372—378.
- Чміль Л.В. Київська кераміка XVI—XVIII століть // Киевский альбом. Исторический альманах. — К., 2001. — Вып. 1. — С. 94—98.
- Чміль Л.В. Керамические комплексы XV—XVI вв. из раскопок Михайловского Златоверхого собора в 1997 г. // Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X—XVIII вв. по материалам поливной керамики: Тез. докл. науч. конф., Ялта, 25—29 мая 1998 г. — Симферополь, 1998. — С. 189—193.
- Центр дослідження замків «Lietuvos pylis» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lietuvospilys.lt/images/davivos/latrina-11.jpg>. <http://www.lietuvospilys.lt/images/radiniai/buit-keram-9.jpg>
- Юра Р.О. Матеріали до теми «Матеріальна культура періоду формування української народності». — Наук. архів ІА НАНУ. — Особ. ф. 22, № 16. — Арк. 219.
- Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2006.
- Группе J. Garncarstwo Warszawskie w wiekach XIV i XV. — Wrocław, 1967.
- Группе J. Garncarstwo poznosredniowieczne w Polsce. — Wrocław, 1968. — Część 2. Karty katalogowe.
- Mekas K., Zalnieras A. Mediniku pilies archeologiniai tyrimai 1961—1963 metais // Lietuvos Archeologija, 2005. — Т. 28. — Р. 139—162.
- Spinei V. Universa Valachica: Romania in contextul politic international de la inceputul mileniului al II-lea. — Chisinau, 2006.

Одержано 29.01.2007

Е.В. Оногда

ОСНОВНЫЕ ТИПЫ КЕРАМИКИ СРЕДНЕГО ПРИДНЕПРОВЬЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XV — НАЧАЛА XVI ВВ.

Результаты археологических исследований последних десятилетий, а также некоторые не опубликованные ранее материалы, дали возможность уточнить типологию керамики второй половины XV — начала XVI вв. Выделено пять наиболее распространенных типов, совокупность которых наиболее характерна для упомянутого периода. Основанием для выделения типов послужил сравнительно-типологический анализ, а также прослеживание аналогий. Безусловно, предложенная схема со временем может корректироваться, но уже на данном этапе она имеет определенное практическое значение.

О.В. Оногда

THE MAIN TYPES OF CERAMICS FROM THE MIDDLE DNIPRO RIVER REGION OF THE SECOND HALF OF THE 15th — THE BEGINNING OF THE 16th cc.

The results of archaeological research over the last decades, as well as some unpublished materials, allowed the author to specify the typology of the 15th — the beginning of the 16th cc. ceramics. Five the most common types have been singled out that represented the most characteristic set for this period. The basis for definition of types is the comparative typological analysis, as well as evolving the analogies. Undoubtedly, the scheme proposed could be corrected in time, however, already at this stage it has certain practical importance.